

روند تحولات اخیر در مطالعات شیعی

مصاحبه وهاب بدایوی با پروفسور **زاینه اشمیتکه** استاد مطالعات اسلامی در دانشگاه آزاد برلین و مدیر پژوهش واحد مطالعاتی تاریخ روشنفکری در جهان اسلام.

وی مؤلف کتاب های متعددی از جمله الهیات و کلام از دیدگاه علامه حلی (متوفی ۷۳۶هـ/۱۳۲۵) چاپ برلین، کلاوس شوارتز، ۱۹۹۱؛ کلام، فلسفه و عرفان شیعه دوازده امامی در قرن ۹هـ-۱۵، از دیدگاه ابن جمهور احسایی (زنده ۹۰۹هـ/۱۵۰۱) چاپ لیدن، بریل، ۲۰۰۰ می باشد. پروفسور اشمیتکه مشارکتهای ارزشمندی در زمینه مطالعات اسلامی و مطالعات شیعی داشته است. نشریه *مطالعات شیعی*، مصاحبه ای اختصاصی با وی درباره روند تحولات اخیر در مطالعات شیعی، به زبان انگلیسی داشته است که برگردان آن را به فارسی، در ذیل مرور می کنیم.

***

بدایوی: با تشکر از شما نسبت به موافقت جنابعالی با انجام این مصاحبه، مرکز مطالعات اسلام شیعی پس از طی مدت زمان طولانی اینک این افتخار را دارد که افتتاح انتشار فصلنامه *مطالعات شیعی* (لندن) با حضور محقق برجسته چون جنابعالی بوده باشد. همانطور که میدانید، استارت حوزه مطالعات شیعی در اروپا با برگزاری کنگره استراسبورگ در سال ۱۹۶۸ همزمان بود و بسیاری از مطالعات مطرح در تشیع امامی در محافل علمی غربی با مطالعات جدید از آن زمان آغاز گردیده است. با این حال درباره تشیع ما با حجم زیادی از داده های نسخ خطی چاپ نشده و مطالعه نشده مواجهیم که اینک به صورت بکر در کتابخانه های اسلامی در سراسر جهان موجود است، اما با توجه به مطالعات برجسته و گسترده در باره مسلمانان و تمدن، فرهنگ و اندیشه اسلامی، سهم مطالعات شیعی اندک است. به عنوان استاد مطالعات شیعی، برای خوانندگان ما مفید خواهد بود که اندکی درباره مطالعات شیعی، تاریخچه وضعیت آن در اروپا و تحصیلاتی که شما در این زمینه طی نمودید، توضیح دهید.

اشمیتکه: با استانداردهای آلمان، تحصیلات آکادمیک و حرفه ای من به عنوان یک محقق و پژوهشگر مطالعات اسلامی ممکن است اندکی غیر معمول بنظر برسد. من مدرک کارشناسی ام را از دانشگاه عبری بیت المقدس، که یکی از دانشگاه های بین المللی پیشرو در مطالعات اسلامی و عربی و به طور خاص، مطالعات امامی است، زیر نظر کارشناسان برجسته ای مانند اتان کلیرگ، نویسنده کتاب *تالیفات یک مسلمان از قرون وسطی به نام ابن طاووس و کتابخانه اش* (چاپ لیدن، بریل ۱۹۹۲) و مایر بار - اش، نویسنده کتاب *مقدس و تفسیر در مذهب شیعه امامی نخستین* (چاپ لیدن، بریل ۱۹۹۹) دریافت کردم. بعد از یک سال برای تحصیلات کارشناسی ارشد در رشته هنر به لندن رفتم و از مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی، فارغ تحصیل شدم. افتخار ویژه ای داشتم که استادی پایان نامه ام در دوره دکتری در آکسفورد، با پروفسور ویلفرد مادلونگ، استاد برجسته تمامی شاخه های مطالعات شیعی، یعنی امامیه، زیدی و اسماعیلیه بوده است و این سخنی به گزافه نخواهد بود که بگویم، نسبت به اساتید دیگر، مطالعات من در زمینه شیعه، بسیار تحت تأثیر و مرهون پروفسور مادلونگ می باشد.

بدوای: مطالعات شیعی را چگونه تعریف می‌کنید؟

اشمیتکه: بر پایه نگرش و تعریف من، مطالعات شیعی طیف وسیعی از شاخه‌های سه گانه اسماعیلیه، زیدیه و امامیه را پوشش می‌دهد. با این حال، به عنوان محقق مطالعات شیعی باید بگویم ما باید همیشه در نظر داشته باشیم که هر توسعه تاریخی، در درون اندیشه هر شاخه منبعث از خود اسلام است که معمولاً در یک حوزه گسترده تری صورت گرفته و با آن مرتبط میشود؛ با وجود این ارتباط هر یک از این شاخه‌ها، ما باید تا حد امکان تلاش کنیم، بیش از حد در تعامل علمی با مطالعات شیعی انجام شده و یا با مطالعات انجام گرفته در یکی از شاخه‌های آن باشیم.

بدوای: به نظر شما چه کسانی پیشگامان اصلی مطالعات شیعی بوده و آن را ساخته‌اند و مهمترین آنها در مشارکت با این رشته چه کسانی هستند؟

اشمیتکه: مطمئناً مطالعات شیعی در میان مطالعات اسلامی، تنها از سال ۱۹۶۸م در استراسبورگ شروع گردیده است. بدون تردید به طور خاص در مطالعات امامی، شرکت کنندگان در آن کنگره قطعاً جزو پیشگامان این پروسه محسوب می‌شوند. در این میان سهم پر اهمیت هانری کربن (۱۹۰۳-۱۹۷۸) و ویلفرد مادلونگ، غیر قابل انکار است. بخش قابل توجهی از محققان آموزش‌های ارائه شده درباره مطالعات شیعی را مرهون تلاش‌های این دو دانشمند برجسته می‌دانند. البته در زمینه مطالعات امامی دانشمندان برجسته‌ای نیز از ایران و عراق تلاش‌های اساسی داشته‌اند که از آن میان می‌توان به آقا بزرگ تهرانی (۱۹۷۰-۱۸۷۵) و محمدتقی دانش پژوه (۱۹۹۶-۱۹۱۱) اشاره نمود. در زمینه مطالعات امامی از سال ۱۹۶۸م تاکنون آثار متعددی در قالب کتاب و مقاله منتشر شده است که از آن جمله درباره شیعه امامی، تألیف مشترک معزی، اشرف و هاپکینز، به زبان فرانسوی با عنوان ذیل شایسته توجه است:

eds. M.A. Amir-Moezzi, M. M. Bar-Asher, S.) *Le shi'isme imamite quarante ans après: hommage à Etan Kohlberg*
(۲۰۰۹Hopkins, Turnhout: Brepols,

مطالعات شیعه زیدی در سال‌های اخیر نیز رشد فوق العاده‌ای داشته است. در مطالعات این حوزه باید از دانشمندی همچون رودولف اشتروثمان (۱۹۶۰-۱۸۷۷)، کورنلیز فان آرندونک (۱۹۴۶-۱۸۸۱)، اویگنیو گریفینی (۱۹۲۵-۱۸۷۸) و دوباره از ویلفرد مادلونگ و کتاب او با عنوان:

(۱۹۶۸Berlin: de Gruyter,) *Der Imam al-Qasim ibn Ibrahim und die Glaubenslehre der Zaiditen*

یاد نمایم و بیفزایم که اثر مذکور همچنان در زمینه زیدیه، اثری بی‌نظیر است. هنری کوربین و [بار دیگر] ویلفردمادلونگ را نیز باید در میان پیشگامان مطالعات اسماعیلی ارزیابی نمود؛ از دیگر بزرگان اسماعیلی پژوه نیز از ولادیمیر ایوانف (۱۹۷۰-۱۸۸۶) و ساموئل میکلس اشترن (۱۹۲۰ - ۱۹۶۹) یاد می‌نمایم. در حال حاضر، عمده مطالعات اسماعیلی مرهون لطف مؤسسه مطالعات اسماعیلی در لندن است که در آن اسماعیلیه پژوهی منظم و پر رونقی در جریان است.

بدوای: چه شد که شما به یک‌باره در مطالعات اسلامی به معنی عام، علاقمند مطالعات شیعی به نحو خاص گردیدید؟

اشمیتکه: کنجکاوای خالص ...

بدوای: شما دو اثر در زمینه دو شخصیت برجسته شیعی از قرون وسطی دارید، یکی متخصص در زمینه الهیات و علم کلام، یعنی علامه حلی (متوفی ۷۲۵/۱۳۲۵) و دیگری متفکر در دوره قبل از صفوی، یعنی ابن ابی‌جمهور احسانی (متوفی بعد از ۱۰۱۹/۱۵۰۶)؛ علت انتخاب شما از این دو شخصیت مشهور چه بوده است؟

اشمیتکه: از نخستین باری که با مطالعات شیعه آشنا شدم، گرایش کار من با شیعه امامی و ارتباط آن با کلام معتزلی بوده است. بعد از کلام معتزلی، عمده علاقه من را عرفان فلسفی (مشائی و اشراقی) تشکیل می‌دهد و به نظرم این اندیشه، در سنت شیعه امامی به نحو غنی قابل لمس است.

بداوی: امروزه بسیاری ادعا می‌کنند که مطالعات شیعی در ایالات متحده بهتر [و عمیق‌تر] است، در حالی که [شما بهتر می‌دانید] اروپا دارای سابقه‌ای طولانی در مطالعات اسلامی است؛ با این حال، به محققان بایستی استاندارد و کیفیت لازم را از آنان بگیرند. به نظر شما آیا این یک حقیقت است یا صرف یک ادعاست؟

اشمیتکه: من میدانم این ادعا چقدر مفید [و قابل دفاع] است و [نیز] چه مقدار قابل اشتراک گذاری است. شاید مطالعات اسلامی، بیش از هر رشته دانشگاهی دیگر نیاز مجامع علمی بین المللی است. این رشته بسترها و حوزه‌های گوناگونی را طی دهه‌های گذشته تجربه کرده است ... چه چیزی مورد نیاز است؟ واقعیت در تحقیقات معاصر، در میان دانشمندان اروپا، آمریکا و جهان اسلام، بیش از هر چیز دیگری همکاری نزدیک آنان است. امروزه محققان خوبی در مطالعات اسلامی داریم، مطالعات شیعی و مراکز تحقیقاتی خوبی در اروپا، کانادا و ایالات متحده و حتی در خاور میانه یافت می‌شود که باید برای پیشبرد پژوهش، به جای رقابت با یکدیگر به تلاش‌های مشترک بیندیشند.

بداوی: البته در سمت مثبت، مطالعات اسلامی در مؤسسات اروپایی و دانشگاه‌ها، اکثراً، نه همه، امروزه به طور فزاینده‌ای بخشی را برای مطالعات اسلامی یا این مطالعات را در بخشی از مطالعات خاورمیانه گنجانده‌اند. با این حال برخی از دانشجویان آینده نگر بر این باورند که مطالعات اسلامی در اروپا از استاندارد آموزشی و پژوهشی کمتری نسبت به آمریکا یا مراکز پژوهش و آموزشی مسلمانان سنتی برخوردار است. حال شما به عنوان کسی که آشنا با نهادهای اروپایی و متخصص در مطالعات اسلامی هستید، چه رهنمودهایی برای دانشجویان و خوانندگان این مجله دارید؟

اشمیتکه: با توجه به تجربیات شخصی من، دانشجویان امروز باید در حد ممکن در قالب یک تمرین، "وظیفه" دارند که در قالب "رحله فی طلب العلم"، یعنی سفری در جستجوی دانش داشته باشند. به نظر می‌رسد طیف گسترده‌ای از مطالعات اسلامی به عنوان یک رشته دانشگاهی از دیدگاه متخصصین آن رشته تأثیر پذیرفته و ناشی شده است... البته در این راه سختی‌هایی وجود دارد که به هر حال به مؤسسه یا استاد مربوطه برمی‌گردد و در واقع این استاد است که طیف گسترده‌ای از آموزش و پژوهش بر عهده وی نهاده شده است.

بداوی: شما به عنوان یک استاد دانشگاه، چه بخشی از مطالعات اسلامی برای شما لذت بخش تر است و از مطالعه آن لذت می‌برید؟

اشمیتکه: بسیاری از چیزهایی هستند که من به عنوان استاد و محقق از آن لذت می‌برم، اما شاید لذت بخش‌ترین چیزها، مشاهده نسل جدیدی از محققان در حال تحوّل از میان دانشجویان بوده باشد. ما به عنوان اساتید این دانشجویان فقط می‌توانیم تنها در قطعاتی چند از دانش به آنها کمک کنیم؛ نسل‌های آتی بجز کارهای مقدماتی، به چیزهایی دیگری نیز نیاز دارند تا آینده دانش را بهبود بخشند.

بداوی: هفته پربار در زندگی یک استاد مطالعات اسلامی چگونه است؟

اشمیتکه: آن هفته است که بینش و نگرش نوینی را به ارمغان آورد.

بداوی: آیا ایده‌ای برای باز کردن چند واحد مراکز تحقیقاتی برای مطالعات شیعی در انگلستان از شما حمایت می‌کند؟

اشمیتکه: این ایده‌ها قطعاً وجود دارند، البته در زمینه مطالعات شیعی، هنوز خیلی چیزها است که باید صورت گیرد، به ویژه با در نظر گرفتن حجم عظیم نسخ خطی شیعی در ایران و همچنین در غرب، به عنوان مثال در لندن یا پرینستون. از سوی دیگر آن یک امتیازی است که متمرکز در درون مطالعات اسلامی، شیعی یا هر رشته دیگری است. همانطور که قبلاً گفته شد، یکی از جذاب‌ترین جنبه‌های تاریخ روشنفکری این است که هر گونه توسعه همواره به بخش بزرگتر خود مرتبط یابد، چه به این طریق است که بخش‌های کوچک مطالعاتی از انزوا خارج می‌گردد. برای نشان دادن این امر، من بر آنم که کار میان رشته ایام را از گروه پروژه نسخ خطی معتزله که از سال ۲۰۰۳ شکل گرفته، ادامه دهم. هدف از این گروه این بوده است (و هنوز هم هست) که داده‌های نسخ خطی معتزلی ابتدا جمع آوری، سپس ثبت شده و مورد شناسایی قرار گیرند. بعد از آن نسخه‌های مهم آنها که تاکنون منتشر نشده‌اند، به نحو انتقادی مورد تصحیح و تحقیق قرار گرفته و منتشر شوند. با توجه به اینکه اندیشه معتزلی به زبده و امامیه نزدیک است و همچنین در میان فرق فرائیم و ربانیت Rabbanite و Karaitite از یهودیان، این اندیشه قابل ردیابی است. البته جایگاه اعتزال در داخل اسلام سنتی پذیرفته شده است ولی تا کنون به دلایلی نگرش شیعیان و یهودیان منکشف و مورد تحقیق قرار نگرفته است. باید گفت که نگرش زبده اولیه به اعتزال امروزه از دست رفته و داده‌های اندکی از آن نگرش در دست است. به تازگی مرکزی با عنوان واحد پژوهشی - مطالعاتی تاریخ روشنفکری در جهان اسلام، در دانشگاه آزاد برلین تأسیس گردیده است که به طور نظام‌مندی تحولات فکری جهان اسلام را فراتر از مرزهای عقیدتی و فرقه‌ای مورد مطالعه قرار می‌دهد.

بداوی: در پایان، چالش‌های اصلی و احتمالی پیش روی در این زمینه چیست؟

اشمیتکه: هر نوع مرز، واقعی یا تصویری (مجازی) که مانع از تمرکز ما روی این مسئله شود.

بداوی: پروفسور زابینه اشمیتکه، پژوهشگر و پروفسور در دانشگاه آزاد برلین و مدیر واحد پژوهشی - مطالعاتی تاریخ روشنفکری در جهان اسلام، بسیار از شما سپاسگزارم که وقت خود در اختیار نمایندگی مرکز اسلامی مطالعات شیعی قرار دادید، بهترین‌ها را در آینده برای شما آرزو می‌کنیم.

برگردان: حسین متقی